

**ფშავური ლექსიკა აკაკი შანიძის
„მთის კილოთა ლექსიკონში“**

**Pshavian Vocabulary in Akaki Shanidze's
„Dictionary of Mountain Dialects“**

რუსუდან საღინაძე

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
საქართველო, ქუთაისი

Rusudan Saginadze

Akaki Tsereteli State University
Georgia, Kutaisi

აბსტრაქტი

ქართული ენის მთის კილოთაგან ფშავური ენის ყველა დონეზე ხასიათდება თავისებური გამოთქმებით, მორფოლოგიური სტრუქტურითა და ეთნოგრაფიული თუ სამეურნეო ტერმინოლოგიით მდიდარი ლექსიკური ფონდით. აკაკი შანიძის „ქართული კილოები მთაში“ (1915; 1984) არის პირველი სამეცნიერო ნაშრომი, რომელშიც, მთის სხვა კილოებთან ერთად, აღწერილია ფშავური. მასში შესული „მთის კილოთა ლექსიკონი“ დღემდე რჩება ამ კუთხეების ლექსიკური ფონდის შესწავლის მთავარ წყაროდ.

ნაშრომში, ა. შანიძის ლექსიკონში დაცული მდიდარი და მრავალფეროვანი ფშავური ლექსიკის ბაზაზე, გამოყოფილი გვაქვს დარგობრივი ლექსიკა, რომელსაც ვაანალიზებთ არა მხოლოდ მთის კილოების, არამედ ქართული ენის სხვა დიალექტთა მონაცემების გათვალისწინებით. ამასთანავე, მიზნად ვისახავთ ვაჩვენოთ, თუ რამდენად ძლიერია ფშავურ კილოზე ბარისა და ცენტრალური ქართულის (ქართლ-კახურის) გავლენა. კვლევის პროცესში გამოყენებულია ანალიზისა და სინთეზის, შედარებითი, აგრეთვე, კორპუსული კვლევის მეთოდები.

ლექსიკონზე მუშაობისას გამოიკვეთა საინტერესო და, ამავდროულად, ცოცხალი პროცესი ავტორის (ა. შანიძის) მიერ სალექსიკონო ერთეულთა განმარტებისა. ვგულისხმობთ ა. შანიძის მეტალექსიკოგრაფიულ კომენტარებს, რაც ხაზგასმით არის აღნიშნული ნაშრომში. მიგვაჩნია, რომ მეცნიერის ამგვარი მიდგომა პრაქტიკულად გამოსადეგი იქნება ლექსიკოგრაფიულ საქმიანობაში ჩართული თანამედროვე სპეციალისტებისთვის.

საკვანძო სიტყვები: ფშავური დიალექტი, დარგობრივი ტერმინები, დიალექტური ლექსიკა.

ABSTRACT

Among the Georgian mountain dialects, Pshavian is characterized at every linguistic level by distinctive idioms, a particular morphological structure, and a lexical fund rich in ethnographic and agricultural terminology. Akaki Shanidze's Georgian Dialects in the Mountains (1915; 1984) is the first scholarly work to describe Pshavian alongside the other mountain dialects. The Dictionary of Mountain Dialects contained within it remains, to this day, the principal source for the study of the lexical fund of these regions. Drawing on the rich and varied Pshavian vocabulary preserved in A. Shanidze's dictionary, this paper identifies and classifies domain-specific vocabulary, which is analyzed with reference not only to data from the other mountain dialects but also from other Georgian dialects. It further aims to demonstrate the extent of the influence exerted on the Pshavian dialect by the lowland dialects and by Central Georgian (Kartli-Kakhetian). The methods of analysis and synthesis, comparative method, and corpus-based research were employed in the course of the study. In working on the dictionary, an interesting and, at the same time, dynamic process emerged in the author's (A. Shanidze's) definition of lexical entries – namely, his metalexigraphic commentary, which is expressly noted in the work. We consider this scholarly approach to be of practical value for contemporary specialists engaged in lexicographic work.

Keywords: Pshavian dialect, field terms, dialect vocabulary.

შესავალი

ფშავური ქართული ენის აღმოსავლეთ საქართველოს მთის კილოთა ჯგუფს მიეკუთვნება და ენათმეცნიერული თვალსაზრისით ერთ-ერთი ყველაზე საინტერესო და არქაული ფენაა. იგი მჭიდროდ არის დაკავშირებული ხევსურულთან, თუმცა, როგორც მიჩნეულია, მათგან განსხვავებით ბარისა და ცენტრალური ქართულის (ქართლურ-კახურის) უფრო ძლიერ გავლენას განიცდის: „მთის დიალექტები მეტ-ნაკლები ინტენსივობით ინარჩუნებენ მათთვის დამახასიათებელ მოვლენებს, შეპირობებულს არქაული დანაშრევითა და მთის იბერიულ-კავკასიურ ენებთან ხანგრძლივი ურთიერთობით, მაგრამ იმავდროულად ისიც აშკარაა, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს ბარის დიალექტები – ქართლური და კახური – თანდათან, ტალღისებრ, ავრცელებენ მათზე თავის ზეგავლენას. უწინარეს ეს ეხება ფშავურსა და მთიულურ-გუდამაყრულს“ (ჯორბენაძე 1989: 224).

ფშავური კილო ენის ყველა (ფონეტიკურ, მორფოლოგიურ, ლექსიკურ) დონეზე გამოჩეულია თავისებური გამოთქმებით (ხმოვანთკომპლექსებით, ბგერათა ცვლით, ასიმილაციით...), მორფოლოგიური სტრუქტურით (ბრუნვათა სპეციფიკური დაბოლოებებით, ზმნისწინთა და ნაცვალსახელთა არქაული ფორმებით...), ეთნოგრაფიული და სამეურნეო ტერმინოლოგიით მდიდარი ლექსიკური ფონდით.

აკაკი შანიძის „ქართული კილოები მთაში“ (1915; 1984) არის პირველი სამეცნიერო ნაშრომი, რომელშიც აღწერილია ფშაური და, მასთან ერთად, ხევსურული, მოხეური, თუშური კილოები. „მთის კილოთა ლექსიკონი“ დღემდე რჩება ამ კუთხეების ლექსიკური ფონდის შესწავლის მთავარ წყაროდ. მასში თავმოყრილი და განმარტებულია გუდამაყრული, თუშური, მთიულური, ფშაური და ხევსურული ლექსიკა კუთხეების მიხედვით (არხოტელთ ხევსურული, ბაკურხეველთ ხევსურული, მიღმახეველთ ხევსურული, შატილელთ ხევსურული). ლექსიკონში შესულია ის სიტყვები და განმარტებები, რომლებიც ავტორმა მოიპოვა მთაში მივლინებების დროს (1911-1913 წწ.)¹.

კვლევის მეთოდები

ჩვენი კვლევის მიზანია ა. შანიძის „მთის კილოთა ლექსიკონში“ ფშაური დარგობლივი ლექსიკის, ტერმინოლოგიის გამოყოფა და შესწავლა არა მხოლოდ მთის კილოების, არამედ ქართული ენის სხვა, განსაკუთრებით დასავლურ, დიალექტთა მონაცემების გათვალისწინებით, ამასთან, ჩვენება იმისა, თუ რამდენად ძლიერია მასზე ბარისა და ცენტრალური ქართულის (ქართლ-კახურის) გავლენა. ამ მიზნით კვლევის პროცესში გამოყენებული გვაქვს სინთეზისა და ანალიზის მეთოდები; როგორც ბ. ჯორბენაძე მიუთითებს, „ერთი და იმავე მოვლენის კვლევისას შედეგის ნაირგვარობა დამოკიდებულია მასალის არა მხოლოდ რაოდენობრივ, არამედ თვისებრივ მხარეზე: ერთ შემთხვევაში მხოლოდ აღწერის (მიმართებათა კონსტატაციის) საშუალება გვქმნება, მეორე შემთხვევაში ახსნის (მიმართებათა მიზეზობრივი საფუძვლის გამოვლენის) საშუალება“ (ჯორბენაძე 1989: 182). ამ მიზნით მივმართავთ შედარებითი მეთოდს, ფშაურ ლექსიკურ ერთეულებს ვუდარებთ არა მხოლოდ მთის სხვა კილოების (ხევსურულის, მოხეურის...), არამედ ქართული ენის დიალექტების მონაცემებსაც; ვიყენებთ, ასევე, კორპუსული კვლევის მეთოდსაც.

მსჯელობა

ქართულ დიალექტოლოგიასა და ლექსიკოგრაფიაში ა. შანიძის განსაკუთრებული ღვაწლის წარმოჩინებას, ამ სფეროებში მისი მემკვიდრეობის შესწავლას მიეძღვნა არაერთი სამეცნიერო ნაშრომი, მათ შორის: ს. მაკალათიას ეთნოგრაფიული ნაშრომი „ფშავი“ (1934), რომელშიც ავტორი მიუთითებს ა. შანიძისეულ განმარტებებზე; ა. შანიძის მიერ დაფიქსირებულ დიალექტურ ფორმებს ხშირად აანალიზებს არნ. ჩიქობავა; განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ვ. თოფურიას შრომები დიალექტური ლექსიკის სტრუქტურის შესახებ, რომლებშიც ა. შანიძის ლექსიკონი მოდელადაა მიჩნეული; ივ. გიგინეიშვილის გამოკვლევები ქართული დიალექტოლოგიის საკითხებზე ხშირად ეყრდნობა ა. შანიძის მიერ შეგროვებულ მასალას; ივ. გიგინეიშვილის, ვ. თოფურიას, ივ. ქავთარაძის წიგნში „ქართული დიალექტოლოგია, წიგნი I“ (1961) მეცნიერის მიერ შეკრებილი ფშაური ფორმები გაანალიზებულია სხვა მთის კილოებთან მიმართებით; ბ. ჯორბენაძის ნაშრომში „ქართული დიალექტოლოგია, I“ (1989) მოცემულია თანამედროვე ხედვა დიალექტების ა. შანიძისეული

¹ ლექსიკონის ელექტრონული ვერსია მოამზადა მანანა ბუკიამ.

კლასიფიკაციის შესახებ; შემდგომში ფშაურს იკვლევდნენ: ალ. ჭინჭარაული, ივ. ქეშიკაშვილი, გ. ცოცანიძე, ს. უტიაშვილი... გამოიცა რამდენიმე ლექსიკონი, მათ შორის, გ. ხორნაულისა (2000), გ. გოგატიშვილისა (2006)...

გ. ცოცანიძის მონოგრაფიაში „ფშაური დიალექტის თავისებურებანი“ (1978) დეტალურად არის გაანალიზებული ა. შანიძის მიერ განხილული ფშაური ფონეტიკისა და მორფოლოგიის საკითხები, აგრეთვე, ფშაური ლექსიკისთვის დამახასიათებელი ნიშნები. გ. ცოცანიძის აზრით, „ფშაური დიალექტის ლექსიკური ფონდი გამოირჩევა სემანტიკური ტევადობით. აქ სიტყვასხმირადი მახეშეტი დატვირთვა აქვს, ვიდრე ეს ერთი შეხედვით ჩანს. განსაკუთრებით თვალსაჩინოა ეს ბუნებისა და ადამიანის ურთიერთობის ამსახველ ტერმინოლოგიაში“ (ცოცანიძე 1978: 112). გ. ცოცანიძის დაკვირვება ფშაურ ლექსიკაზე საგულისხმოა ქრონოლოგიური ასპექტითაც. მეცნიერს მის მიერ ველზე მოპოვებულ მასალასთან აქვს შედარებული ა. შანიძის მიერ 1915 წელს ჩაწერილი ლექსიკური ერთეულები და გამოტანილი აქვს დასკვნა: „ჩვენს მიერ ველზე მოპოვებული მასალა ადასტურებს ა. შანიძის მიერ თავის დროზე დაფიქსირებულ თითქმის ყველა ლექსიკურ ერთეულს, თუმცა ზოგიერთი მათგანი სემანტიკურად უფრო გაფართოებულია ან პირიქით – შევიწროებული“ (იქვე: 140).

ს. უტიაშვილის ნაშრომში „ფშაური კილოს ლექსიკური ფონდი“ (1972) გაანალიზებულია ფშაური მეტყველება, მისი კავშირი სალიტერატურო ენასთან და სხვა კილოებთან; მითითებულია, აგრეთვე, ფშაურის გარდამავალი ბუნების შესახებ: „ფშაური კილოს ლექსიკა, ისევე როგორც მისი მთელი სტრუქტურა, გარდამავალ საფეხურს წარმოადგენს მთის კილოებსა (ხევსურული, თუშური) და ბარის კილოებს (კახური, ქართლური) შორის“ (უტიაშვილი 1972: 89). ის არ გამორიცხავს ფშაურ კილოზე მხატვრული ენის გავლენასაც. მას მიაჩნია, რომ „ვაჟა-ფშაველას შემოქმედებამ არა მხოლოდ გამოიყენა ფშაური ლექსიკური საგანძური, არამედ გარკვეულწილად მოახდინა მისი კანონიზაცია და დაახლოება საერთო-სახალხო ენასთან“ (იქვე: 102);

გ. ხორნაულის „ფშაურ ლექსიკონში“ (2000) თავმოყრილია წლების მანძილზე ნაგროვები ლექსიკა, გათვალისწინებულია წინამორბედ მეცნიერთა მონაცემებიც და ვრცლად არის წარმოდგენილი აკაკი შანიძის მიერ მოპოვებული მასალა და სალექსიკონო ერთეულთა განმარტებები. წიგნში შეტანილია დარგობრივი ლექსიკაც.

ა. შანიძის „მთის კილოთა ლექსიკონი“ მოიცავს ეთნოგრაფიულ და ფოლკლორულ მასალასაც. მასში კარგად ჩანს სალექსიკონო მასალის შეგროვებისა და განმარტებათა ცოცხალი პროცესი. ამა თუ იმ ლექსიკური ერთეულის განმარტებისას ხშირად გვხვდება ავტორის სუბიექტური ჩარევის შემთხვევები, სხვადასხვა ხასიათის კომენტარები, მინაწერები. მაგალითად: **აზარი** ფშ. (კ., მოკ.) ასი მოკლული წმინდა ჩლიქიანი ნადირი. კურდღელი, მელი, მგელი და დათვი **აზარში** არ ითვლებიან (ვაჟა, „ივერია“, 1886, №141). აქვე ა. შანიძე აღწერს აზართან დაკავშირებულ ტრადიციას: რამდენ აზარს შეასრულებს მონადირე, იმდენჯერ თოფი უნდა დამარხოს მიწაში სამ დღეს (ან რამდენიმე ხანს), ბევრია ისეთი თოფი, ოთხი-ხუთი აზარი აეთავებინოს. მონადირე ეუბნება თავის თოფს ერთ ლექსში: „სამჯერ

კი დაგფალ მიწაჩი, ავათავე აზარიო“. ზოგიერთის აზრით, აზარი ნიშნავს ათას მოკლულ წმინდა ნადირს (სპ. ჰაზარ „ათასი“), გომეწრელი ფშაველის ხიწუას ახსნით: „ძველთაგან გამიგონია: ასის ასია, შვილო, აზარიო“. „შვიდასიც გამიგონია“ (მოკ.). ჯევესურეთში **აზარი** ჩამიწერია „ბევრის, უთვალავის“ მნიშვნელობითაც. **ტაზარი** ქვ. მთ. „ასი ნადირი, ფრინველის ვარდია“ (მგელიც, დათვიც). თუშეთში **აზარი** არ იცინა² (შანიძე 1984: 278)³;

ლექსიკონის მიხედვით: **ბებერა** ფშაურში, ისევე როგორც ხევსურულსა და მოხეურში, არის **ოზობა** (**ბებერას ტოლი** მოკ., **ბებერას ქსელი** ჯ. **ოზობას ქსელი**). იქვე მოცემულია ავტორის კომენტარი: „თუშეთში არჩევენ **ბებერასა და ხაცუმას**: **ხაცუმა** დიდი ოზობაა, ქსელს არ აკეთებსო. ქსელს რომ აკეთებს, იმას **ბებერას** ეძახიანო. თუმცა დასძინეს: ზოგან **ხაცუმას** ეძახიან იმასაც და იმასაცო“ (იქვე: 288);

ალმანი ფშ. (რაზ.-ჟყ.) „ვისიც იარაღი მოჰკლავდა ან დაჭრიდა, იმ იარაღის პატრონს უნდა ეზო სისხლი, იარაღი გინდ სხვას სჭეროდა ამ საზღაურს ჰქვია **ალმანი**“. ავტორის კომენტარი: ამ ახსნის პირდაპირ მიმიწერია: „შეცდომა“ და ორი კითხვის ნიშანი დამისვამს. ჩემთვის ასე აუსხსნიათ: **ალმანი** ფშ. (წინათ) იყო დაჭრასა და მოკვლაში შესარიგებლად აღებული საზღაური (მაგ., კარგი რამ იარაღი, ცხენი, მამული და სხვ.) (279); აქვე აღვნიშნავთ, რომ ალმანი მოხეურში ნიშნავს მაგიერს. „შენს ალმანზედ მამივიდა ჩხუბი – შენს მაგიერად, შენს თაობაზე, შენი გულისთვის“ (იქვე);

აქია ფშ. (ვაჟა 366, 13) (რაზ.-ჟყ.) ამბავი, ანეგდოტი (არ.), **გაიქიავა** ფშ. **არაფრად ჩააგდო** (კარგად ვერ მიხსნიან). „ქართველებისა არის“ (თ.) (284);

არ მოგდისა? გუდ., მოკ., თ., ფშ. ასე ეძახის ცოლი ქმარს და ქმარი ცოლს. ნამდვილი სახელის დამახება სირცხვილია. მთიულეთში: ედ ე⁴! ა⁵ რ გეყურება? (ან გვარეულობით ეძახიან). „ფშაველი ქმარი და მისი ცოლი ისე დაბერდებიან, რომ ერთმანეთს სახელს არ დაუძახებენ. სახელის დამახება უნამუსობად, სირცხვილად მიაჩნიათ. ათასში ერთი გამგელე-გამომგელელი თუ არ დაემორჩილება ამ ჩვეულებას. „როდესაც **არ მოგდისა**“ იძახის ფშაველი, ეს იმის ნიშანია, რომ ცოლს ეძახის“ (ვაჟა, „ივერია“, 1886, №34) (282);

კინწოლი ფშ. (რაზ.-ჟყ.) „ნაპერწკალი, წვეთი“. „ნაპერწკალი“ წამიშლია და დამიწერია: ადუღებული წყლის გადმონასწროლო წვეთი. **კინწოლ-ი კინწოლა** ჯ. პაწაწინა, პატარა რამე. „ჩვენ კინწოლაიას“ (ბავშვზე). არხოტელი უარყოფს (341)...

ხშირად ა. შანიძე კითხვის ნიშნის ქვეშ სვამს სიტყვის განმარტებას, როცა მის სიზუსტეში არ არის დარწმუნებული. მაგალითად: **კესანე** ფშ. (რაზ.-ჟყ.) „ყვავილია; აგრეთვე საალერსო სიტყვა: „გენაცვალე“. „ყვავილია“, ამაზე მე კითხვის ნიშნები მისხედს. **შენი კესანე** ფშ., მთ. (< შენი კვნესა მე?) ბავშვებს მიეალერსები (339);

² ავტორის კომენტარი ხაზგასმული იქნება ყველგან.

³ ნაშრომში ა. შანიძის სალექსიკონო მასალის დამოწმებისას მივუთითებთ მხოლოდ გვერდს.

⁴ გრძელი ე ხმოვანი.

⁵ მახვილიანი ა.

ა. შანიძის ვარაუდი რომ უდავოა, ამას მოწმობს „ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი“, რომელშიც მითითებულია ორივე მნიშვნელობა: **კესანე** (კესანისა) 1. [Myosotis] ბოტან. მცენარე, რომელსაც აქვს წვრილი ცისფერი ყვავილები (სინონ. ცისანა). ...გულს დამაყარონ ტურფა კესანე! (ვაჟა). 2. საალერსო სიტყვაა, ...– „გიორგი დავარქვით! უკეთეს სახელს რომელს იპოვნო?“ – „ვერც რომელს, კესანე! მეც ეგ სახელი მეწადა“ (ვ. ბარნ.) (ქეგლ);

მატალა ფშ. (რაზ.-ჭყ.) „შირიმის კლდე, წყალი რომ წვეთავს მაღლიდან და თან კირიან კლდეებს აკეთებს. ფშავში ბევრია ამისთანა კლდეები“. მისხედს კითხვის ნიშნები. ალბათ, კორექტ. შეცდომაა. **მიტალა** ჯ. „წითლად რო გაებმის მიწას“ (355);

მელეშო ფშ. (რაზ.-ჭყ.) „სამხრის სამხარი“ (სამხრის კუდი?). მისხედს კითხვის ნიშნები (358). ა. შანიძის ახსნას სარწმუნოდ ხდის ამავე ლექსიკონში სიტყვა **კუდის** განმარტებისას დასახელებული **სამხრის კუდი**, რაც ფშავში ნიშნავს ჭამას სამხარსა და ვახშამს შუა... (345);

კაპკურა ზ. ფშ. ჯამი, თეფში (მიზის კითხვის ნიშანი). მიღებულია, ალბათ, **ტაბკურასაგან** (შანიძე, 1984: 326). **ტაბკურა** თ. პატარა ტაბაკი, მრგვალი ხონჩა (ხონჩა გრძელია). **ტაბკურა** თ. სინის მაგვარი პატარა ხონჩა (მრგვალი) (405);

ირმის ტერფა ფშ. (რაზ.-ჭყ.), აუხსნელია. კითხვა მიზის, ვერ დამიდასტურეს (333)...

ზოგჯერ ა. შანიძე ლექსიკური ერთეულის განმარტებისას იშველიებს სხვათა მოსაზრებასაც. მაგალითად:

კვლიავი ფშ. (რაზ.-ჭყ.) „ბალახია ერთგვარი და არა **ზირა**, როგორც **ჩუბინაშვილი** ჰგონებს, **ზირას** ფშავში **ტყიურას** ეძახიან“, **კვლიავა** მთ., მოჭ. ბალახია, **კვლივა** ჯ (340);

კაპარი ფშ. (რაზ.-ჭყ.) „სასმელია. ქართლში **ბურახს** ეძახიან“. დ. პ. ასე ხსნის: „ხევსურების სასმელია. რუსულ კვასს ჰგავს. აკეთებენ ალაო ფქვილისაგან, რომელსაც აძლევენ საფუარს, ე. ი. ლუდის ქაფს“. აქვე ა. შანიძის კომენტარი 1: „ამ ახსნას შეგვიძლია დავუროთ ა. **ყაზბეგის** ახსნა: „ქატოსაგან გაკეთებული სასმელი“ (ყ. 124,6 ქვ.), სამარხვო სასმელია მჟავე. ფქვილს ჩაჰყრიან წყალში და აადუღებენ, მერმე ფორს დააყრიან, დააყენებენ და მეორე დღისათვის კარგია. მოჭ. იგივე, **შიმჟავე** თ. იგივე. ნ. **ლამონი**. კომენტარი 2: **კაპარი** ნახსენებია **დავით აღმაშენებლის** მიერ შიომღვიმისთვის მიცემულ სიგელში (336);

ბიბკი ფშ. ობი. ბიკი თ., დაბიკებული თ. დაობებული. ნ. **ბიპკი**. ავტორის კომენტარი: „დ. ჩუბინაშვილს თავის ქართულ-რუსულ ლექსიკონში შეუტანია: „ბიბკი ს. ობი“. ა. შანიძეს ეს მიაჩნია გაუგებრობად, რომელიც გამოწვეულია ს.-ს. ორბელიანის განმარტების გამო: „ტენიანმან ადგილმან ანუ საჭმელმან ხანიერმან თეთრი ბიბკი მოიკიდოს, მას ობს უწმობენ. მე მგონია, რომ აქ ბიბკი წარმომდგარია ბიბგისაგან ცუდად წაკითხვის გამო. ბიბკი, ბიბკი ობი! (290);

უნიკალურია ფშავური **დარგობრივი ტერმინოლოგია**. განსაკუთრებული მრავალფეროვნებით გამოირჩევა საყოფაცხოვრებო, სამეურნეო

დანიშნულების ლექსიკა, რომელშიც ასახულია მთიელთა, ფშაველთა რწმენა და წეს-ჩვეულებები, ტრადიციები, ყოფა-ცხოვრება, მეურნეობა, მიწათმოქმედებასთან, მესაქონლეობასთან, მეცხვარეობასთან... დაკავშირებული გამოთქმები, ტერმინები. მათგან ნაწილი დამახასიათებელია არა მარტო მთის სხვა კილოებისთვის (ხევსურული, მთიულური, მოხეური), არამედ, საერთოდ, ქართული ენის სხვა დიალექტებისთვისაც. ხშირად ლექსიკური ვარიანტები ფონეტიკურ ნიადაგზეა გაჩენილი. გვხვდება ომონიმური ტერმინებიც. უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ლექსიკონში არის გამორჩეულად, **მხოლოდ ფშაურისთვის დამახასიათებელი ლექსიკური ერთეულები**. ასეთია, მაგალითად:

აბრაყვი ფშ. ხისგან გაკეთებული რგოლი (უმეტესად **ა** ასოს მოყვანილობისა), რომლითაც თოკი მაგრად ეჭირება ტვირთს (ძნას, თივას, შემას). მღეთესა და თუშეთში არ იციან. ნ. **ავარტი** (76);

ბიტლი ფშ. (რაზ.-ჟყ.) „წვრილი, ხილზე იტყვიან“. წვრილი (ქვა, ხე, ყანა) (291);

ბორბოწია (ქარი) ფშ. ნ. **ქარქვეტა** (292); **ქარქვეტა** ქარი ფშ. (ჩარგალი), **ტარხვიელა** ფშ. **გრიგალი** (417);

კარკაცობა (< კარგ კაცობა) ფშ. (რაზ.-ჟყ.) „გამჩვენეობა“, პირ-მოთნეობა (337);

კიწაწი ფშ. (რაზ.-ჟყ.) „კეწეწი, ჩინჩხვარი“, გამხმარი ნეკერი. **კიწეწი**, **წიწკარი** ტოტის წვერი (342);

კუჭალი ფშ. ა) ბატი-ბუტი, ბატილი, დახლილი სიმინდი, **ბიჭონი** ჯ.; ბ) ოთხკუთხი ქადა (347);

აოთანა ფშ. ერთნაირი სამარხვო საჰმელია, ნიგვზით შეზავებული (281);

ადეზი ჯ., **ადესი** ფშ., ჭორ., ერთგვარი წმინდა პური, ფშავში მოდის, თუშეთში არ მოდის, არც სახელი იციან (277);

ჩიბაკონა ფშ. (რაზ.-ჟყ.) „ტანად დაბალი კაცი“ (440);

ცენდარი ფშ. (რაზ.-ჟყ.) ხის ანატკევი, ნაცხერი „მოჭრილი ხის გამხმარი ძირი“ (444);

ციბალი ფშ. (რაზ.-ჟყ.) „ცუდი კაცი“, მარტო თავის ჩაცმა-დახურვაზე მზრუნველი. „ქუდი მრუდია ციბალთი, შუმპარი მშვენიერიო...“ (ვაჟა, „პაპას მსოფლიო ფიქრები“, თხზ. VI, 75) (იქვე)...

ა. შანიძის ლექსიკონის მონაცემთა ბაზაზე ფშაურ ლექსიკაში გამოვყოფთ რამდენიმე ჯგუფსა და ქვეჯგუფს:

საყოფაცხოვრებო დანიშნულების ლექსიკა

კვების პროდუქტთა სახელები:

ანტრია ფშ. თხლად მოხარშული ცომი (358); მოხარშავენ (რძეში ან წყალში), გაათხელებენ და წვრილ-წვრილად დაჭრიან (ატრია, 283). შდრ.: **ატრია** მთ., მოჭ. (იქვე). მთის სხვა კილოებში იგივე მნიშვნელობა გამოხატულია სხვა ტერმინებით: **ალტამა** გუდ., მოჭ., (ჯ. 743,10 ქვ.) სიმინდის ცომი პატარა კუპატებად მოხარშული, **ღურღუქელი** ჯ., შდრ.: **ღურღურჭალი** თ. (პურისა), **გორდილაფი**, **გორდილა** თ. (სიმინდისა) (279);

ფშაურში **ანტრის** სინონიმია **გუგლუმა**, რაც ნიშნავს მოხარშულ კვერს (რისაც უნდა იყოს სიმინდისა, პურისა). მოხეურში: ბავშვებისათვის გამომცხვარი პატარა კვერი (ქერის, მჭადისა) მოჭ., **გოგლომა** ჯ. (შატ.), ალათ ფქვილისაგან გამომცხვარი კვერი (306);

ლეკურა ფშ. წყალში მოხარშული პატარა პურის კვერი (ცომი მომრგვალებდა ერთი ხელის გამოსმით, მაგრამ თავი არ შეეკვრის) (349);

ფიჭვანი ფშ. დაწალეხული სიმინდი, ქერი ან სვილი (სანამ დაიფქვეოდეს. დაიფქვება და ჯალია). ნ. **ბუჭონი** ჩუბ. (413). ფშაურის ფიჭვანის ფონეტიკური ვარიანტი **ბიჭონი** ხევსურულსა და თუშურში (იქვე);

კეცეული ფშ. თხელი ქადა (გულად ყველი და ხორცი უძევს) (339). ეს ტერმინი არის ხევსურულშიც. აქვე მითითებულია: ნ. **ცხრეული**, რომელიც იმავე მნიშვნელობითაა მოხეურში, ხევსურულში კი არის მისი სინონიმი **აშალიც** (446). ფშაურის **კეცეულის** ხსენებისას დაზუსტებულია მისი განმარტება, მითითებულია, რომ ის არის თხელი ქერის კვერი, კეცზე გამომცხვარი. ხატში ბავშვებს გადაუყრიან. ნ. **ყურწიწკნა** (იქვე). ა. შანიძის ლექსიკონის განმარტების მიხედვით, „**ყურ-წიწკნა** მოხეურში თამაშობაა. ხატში ვინმე ბავშვებს გადაუყრის **ცხრეულებს** ან სხვა რასმე. ვინც დაიჭერს, გადამგდებთან უნდა მივიდეს და ხელი ახლოს, თორემ, თუ მოასწრეს სხვებმა, დაიჭერენ და ყურს აუწიწკნიან და გადაადგდებიან ადებულ ცხრეულს“. ხევსურულში **ყურწიწკნას** სინონიმია ყურთა-გლეჯა, ფშაურში კი – ყურთა-წევა. იქვე მითითებულია, რომ ხევსურეთში თამაშობა ყურ-წიწკნა იცინა, მაგრამ ხატში – არა (431);

კალტი ფშ. (რაზ.-ჟყ.) „ხაჭო“, ფშ. ცხვრის ხაჭო. ხევსურულსა და თუშურში **კალტი** არის: ა) ხაჭო საზოგადოდ; ბ) ნადულა (ნ.). **კალტი** სვლისაც არის და დოვისაც (დოსი): ჯ. ა) სვლისაგან ამოღებული სიმსუქნე, ბ) გამთბარი დოსაგან ამოღებული ხაჭო. თ. ხაჭო დოსი („დოვისა“) (335)...

სასმელის სახელები:

ბუზალაყი ფშ. (294). მისი ფონეტიკური ვარიანტი **ბაზალაყი** მთიულურში. არაყის ნახადი, არაყის თხლე, „არაყის გამონახადი“ (რაზ.-ჟყ.). სხვა კილოებში: **ხათა** მოჭ., **ბუყი** ჯ., თ., **ნაწური** ჯ. (შატ.) (285);

ლამონი ფშ. ფორის ტკბილი წვენი, **ლამო** გუდ.; დამჟავდება და **კაპარია** (348);

კატაში ფშ. (რაზ.-ჟყ.) „დამჟავებულ რძეს რომ ხაჭოთ გაათბობენ, იმის ზემოთ მოგდებული ქაფი“. მართალია, მიმიწერია (337);

ანზლატი ფშ. გაწურული ყველის შრატი. შდრ.: **ანძლატი** ს. (ორბ., ჩუბ.). მთის სხვა კილოებში არის ტერმინები: **სუელი** ჯ., **შრატი** მთ. (იქვე), რომლებიც გავრცელებულია ქართული ენის დასავლურ კილოებშიც; ჩვენებურების ქართულში, შავშურ-იმერხელში დასტურდება ანზლათი: ნაღებში ჩავაყრით უმარილო წოვას, იმა ვეტყვით „**ანზლათი**“ (ინეგ., შ. ფუტკარაძე, 1989, კორპ. გამოც. ავტ.: ნ. სურმავა)...

ჭურჭლის სახელები:

ბეხვი ფშ. „ჯ., თ. გამოუდგარი ჭურჭელი (ვთქვით გახვრეტილი) (289);

კოდ-ი ფშ. (რაზ.-ჟყ.) „დიდი კასრის მასგავსად ამოხვრეტილი ხე“, ჭურჭელი პურის ჩასაყრელად. კოდი გუდ. საწყაო, დაახლოებით სამი

ფუთი. **კოდი** ჯ. გულამოდებული ხის მორი, რომელსაც, თუ ძირი აქვს, შინ იხმარება ჭურჭლად (მაგ., პურის ჩასაყრელად), ხოლო უძიროს წყაროზე ჩასდგმენ, რომ შიგ წყალი დაგუბდეს, როდესაც წყალი ცოტა ამოდის მიწიდან (ჯ. მას.) (342);

ლეგუში ფშ. ლუდის ამოსადები ჭურჭელი. ზოგი დიდია, ზოგი პატარა. სპილენძისაა, ხისაც. როგორც თუნგი, ისეთი ფორმისაა (349);

მათარა 1) მთ., მოჯ., ფშ., ჯ., თ. თხულის ტყავისაგან გაკეთებული წყლის ჭურჭელი. ჯევეში მეშისას აკეთებენ (352)...

ტანსაცმლის აღმნიშვნელი ტერმინები:

აზლოტი ფშ. **ტალავრის აზლოტი**. გვერდში ჩასაკერებელი ნაჭერი (ახალობისა, ჩოხისა). იგივეა ხევსურულში, მისი ფონეტიკური ვარიანტი **აზლუტი** – თუშ. შდრ.: **აზლუდი** (ს. ორბ., ჩუბ.) (278); შდრ. თან. ქართ. **აზლუდი** 1. ძვ. ქალის კაბის ჩასადგმელი, – ბარტყი (მნიშვ. 2) 2. ახ. ქალის ლიფი, – ბიუსტჰალტერი... (ქეგლ).

ბაჭკო/ზაჭყო ფშ. ავდარში წამოსასხამი შალისა. ორივე ფორმა არის ხევსურულში. მხოლოდ ბაჭკო არის თუშურსა და მოხეურში (289)...

დაავადების სახელები:

ბედნიერი ფშ., ხარის ყვავილი, ციმბირის წყლული (კაცსაც უჩნდება)... იგივეა მოხეურში, ხევსურულში – **ბედრიანი**. **ბედრიანის ლოცვა**: „ბედო, ბედო, ბედრიანო, სახე-ტურფა, მშვენიარო...“ (288)⁶. ოდნავ განსხვავებული ფორმითა და მნიშვნელობით არის მთის სხვა კილოებში: **ბედნიარი** მთ., გუდ., ჯორ., თ. ერთნაირი ავადმყოფობა, გაასივებს კაცს თეთრად („თეთრი ბედნიარი“) ან წითლად („წითელი ბედნიარი“) (იქვე).

კუტ-რეტა ფშ. ცხვრის ავადმყოფობა: უცბად კლავს ცხვარს. (ცხვარს) კბილების კრაჭუნი აქვს და იმიტომ დორბლსა ჰყრის პირიდან. ამ ტერმინის მსგავსია ხევსურ. **რეტ-რეტა**. თუშურში ჰქვია **კრაჭუნა** (347)...

სამეურნეო დანიშნულების ლექსიკა

ალერდი ფშ. თივის გადასაკრავი, ქარმა რომ არ გაფანტოს (იმავე თივისა არის). იგივეა ხევსურულში (279);

ალო ფშ., მთ., მიწის მოხვნის რიგი რამდენიმე მეზობლის შეამხანაგებისას. როცა რამდენიმე უღელი ხარით ხნავენ და არა ჰყავთ საკმარისი ხარები, მეზობლები შეერთდებიან და ხარებს ერთურთს ათხოვებენ. ერთ დღეს ერთი მოხნავს, მეორე დღეს – მეორე. ამგვარად მიწის მოხვნის რიგს ჰქვია **ალო**. „ახლა ჩემი ალოა, არა ჩემიო, გაუტდებათ ზოგჯერ ჩხუბი“ (მთ.) (იქვე);

აპეური, სამალდი ფშ. შდრ. **აპაური, აპეური** ჯ. ა) ტაბიკების შესაკვრელი ბაწარი, სამალდი. ბ) საკინძის შესაკვრელი (პერანგზე, ჩოჭაზე), პერანგის საკინძეზე გადასახვევი ბაწარი; გუდანურის წინ შესაკრავი ზონარი. **აპეური** მთ., მოჯ. იგივეა, რაც ჯევეს. კვალა (281);

არნადი ფშ. ერთგვარი ნიჩაბი თოვლის გადასახვეტად. იგივეა გუდამაყრულსა და მთიულურში. **არნატი** ჯ. (შატ.) ზვავის მოსახვეტი; **არნაგი** ჯ. თოვლის გადასახვეტი. თუშურსა და მოხეურში არ იცინა (282);

⁶ ლოცვა მოხეურში ჩაუწერია ა. შანიძეს. ტექსტს ბოლოს ერთვის კომენტარი: „როგორც ჩანს, აკლია“.

არტახი ფშ. შემოსაჭერი რისამე. **არტახები** თ. სალუდე ტომრების დასაწურავი კეტები. ნ. **ტანკაი** (იქვე). დღეს **არტახი** გვხვდება რამდენიმე მნიშვნელობით: **არტახ-ი...** 1. ქსოვილის გრძელი და ფართო ნაჭერი, რომლითაც ბავშვს აკვანში აკრავენ... 2. იგივეა, რაც **არტაშანი** (მნიშვ. 1), – ნაღრძობის ან მოტეხილის შესაკვრელი. გამოჩნდნენ დოსტაქრები, [ჩაღბოს ფეხი] არტახებით შეუკრეს (ვაჟა)... ფიგურ. [ისინი] ვერ შეურიგდნენ პოლიციური სახელმწიფოს არტახებს (გ. ქიქ.). არტახებში მოაქციეს ენგური („ლიტ. საქ.“) (ქეგლ).

ბელვა ფშ., სახლთან უბრალოდ ჩამოხურული რამ ფანჩატურივით, სადაც ზაფხულობით ცეცხლს ანთებენ და საჭმელს აკეთებენ (289);

აყარი ფშ. იგივეა მოჭ., **აყრები** მთ. (284), იმავე მნიშვნელობისაა ასაყარი ხევსურულში, ხოლო **საყრები** – გუდაურში. **ასაყარი** თითქმის იგივეა, რაც **ოჯინჯალა** საჯავახოში (**ოჯინჯალა** კერის თავზე სხვენზე მიკეთებული კაპებიანი ჩამოსაკიდი) (283);

ასტამი ფშ., მთ., მოჭ., ჯ. ცეცხლის ასაღები და გამოსაცხობ პურზე დასაყრელი (ნიჩაბივით), რკინისა; **საფხეკელი** ცომის ასაფხეკი ვარცლიდან. **ვარცლის ასტამი** ჯ., **ყვერფის ასტამი** ჯ., **აშტამი** მოჭ., **ასტამაფი** თ. ცომის მოსაფხეკი (იქვე). ლექსიკონში მითითებულია, რომ „ასტამის მაგივრობას ეწევა ფშაურში **აჩათანა** (რაზ.-ჟყ.), ანუ „ტარ-მოკლე ნიჩაბი“ (284);

ბარნელა ფშ. (რაზ.-ჟყ.) „ჯოხზე გაკეთებული ჯვარი რძის სადღვებათ“. ზოგს ჯარჯი აქვს შემოხვეული. ბარნელა საჭიროა, თუ სადღვებელი დგას და არ იძვრის (მდრ. ვორია). **ბირინელა** ჯ. (შატ.), **ბურნელი** თ. ნ. **ჩხუტი** (1) (287);

მარაგი (2) ფშ. ა) ნამგლის ყუა, სამუშაო იარაღი; ბ) სათითებით ყანის მკა (საპირისპიროა ღულით მკა) (354). ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში მითითებულია ამ სიტყვის რამდენიმე მნიშვნელობა: **მარაგი 1** რაც მომავალში გამოყენების მიზნით არის დაგროვებული, შესანახავად გადადებული (საჭირო ნივთები, საგნები, მასალა, იარაღი, სურსათი და მისთ.)... || ბუნებრივი გამოყენებითი სიმდიდრე. ♠ ცოდნის მარაგი... ♠ სიტყვების მარაგი... **მარაგი 2** მვ. თხელი ღრუბლით შემოსილი ცა (საბა)... (ქეგლ); ქეგლ-ში მითითებული არ არის ფშაური **მარაგის** აღნიშნული მნიშვნელობა.

ბერ-ღარა ფშ., **ბერ-ღარი** გუდ., მთ. წისქვილის წყლის გადასაგდები ღარი. ნ. ღარ-ბერა (289);

ბორტი-ი ფშ., მთ., **ბორტვი** ფშ. (რაზ.-ჟყ.) „ბელტი“. **ბორტვი**. სრულებით მოუხნავი მიწა, თ. სრულებით გაუტეხარი მიწა (**ყამირი** თ. ხან იხვნება, ხან არა); **ბორტვი** ფშ., **ბუსნა** ფშ. გაუტეხარი მიწა. **ბორტვი** ჯ. (**ბორტი** გუდ., მთ., ბოლტი მოჭ.) მოლი, მწვანე ბალახით დაფენილი მიწა, გაუტეხელი, სრულიად მოუხნავი. **ბორტვი** ჯორჯში ნიშნავს ბელტს, წყლის პირში ბალახიანად მოჭრილ მიწას (292);

წემწკალი იგივეა, რაც **წეპწკალი** ფშ. (რაზ.-ჟყ.) პაწაწა მამა (წვერის საგლეჯი). **ბორწკალი** ჯ. მამა, საკეცი, **არცისკანა** მოჭ., **ბორწკალი** თ. (451);

კაწირი ფშ. მოხვეტილი თივა, სანამ აიგებოდეს, ასაგები თივა. იგივეა **მურვილი** ჯ. (ბაკურჯ.), მთ., **ხორამი** მოჭ. ნ. **ბიჟინა**, **კოლნაბო** (467);

ბიჟინა მოჭ. ერთად შეყრილი თივა (წვიმამ რომ არ გააფუჭოს, უბრალოდ შეახოხოლებენ) (470);

სამანქნე, სამაქნე ფშ. (390. საინტერესოა მთის სხვა კილოების მონაცემები. ხევსურულში ამ მნიშვნელობას გამოხატავს **მანქანა**, რომელიც საფუძველია ფშაური ტერმინისა **სამანქნე** (< ძვ. ქართ. **მანქნ**); მოხეურსა და თუშურში არის განსხვავებული, უფრო მეტად გამჭვირვალე ეტიმოლოგიის ტერმინი **ასაზიდი** წისქვილის ფეხის **ასაზიდ-დასაზიდი** (283);

ბოლოთრია ფშ. (აქა-იქ) პატარა ურემი მთებში სახმარებლად (291);

ბოძალდი ფშ. მშვილდ-ისრის კონდახი, რომელზედაც ისარი ძევს და რომელშიდაც სასხლეტ-ბორბალია გაკეთებული. „თოფის მსგავსად სასხლეტი მშვილდ-ისარი (რაზ.-ჭყ.). ნ. **ქაიბური** (293);

გარესამხარი, გარესამხრობა ფშ. სახლს გარეთ ცხოვრება (ცხვარში, ძროხაში, ღორში, მგზავრად). **გარესამხრობა** ფშ. (რაზ.-ჭყ.) „გარეთ უსახლკაროთ ცხოვრება ცხვარში ან ლაშქრობას“ (300);

კანჭი (1) მოჭ., ფშ., ჯ. კუთხე რომელიმე საგნისა, მაგ., მაგიდისა, ქიმი თ. (ქიმი უფრო კუთხის ნაპირია) (336);

კიპურჭი ფშ. კლდის პირზე გაყვანილი ვიწრო, ჭყორ-ღორღიანი და ძნელად გასავლელი გზა. ნ. **კიბური**. სხვა კილოებში: **კიბურჭი** ჯ. (უკენაჯო), **კიბურჭი, კიბორჭაყი თ., კიბირჭი** ჯ. (341);

მახტა ფშ., ჯ., თ. მიწის გადასახადი, საეროზო გადასახადი (356)...

მეცხვარეობასთან დაკავშირებული ლექსიკა:

არხაჯი ზ. ფშ. (ზოგმა არ იცის) ცხვრის დასაყენებელი ადგილი „ბინის“ მოშორებით. **ნაარხაჯალი** ნაწიდვარი (ჭყ.), ცხვრის ნადგომი. ნ. **ნაწიდვარი** (282); **ნაწიდვარი** ფშ. (რაზ.-ჭყ.) ცხვრის **ნაბინავარი**. მთ. იგივე, აგრეთვე **ნაფარახალი, ნაბაკარი** ჯ., ცხვრის სადგომი თ. (375);

გემნა, გემა ჯ., **მაჯაგანი** ფშ., თ., **მაჯეგანი** გუდ., მთ., მოჭ. ცხვრის ტყავის გასაზელი. [ძროხის ტყავის გასაზელს **საღენჭელი** ჰქვია]. **გემნა** „გუდის ტყავის მოსაქნელად, (წვრილფეხა საქონლის ტყავის) დასაზელად და ტყავისაგან ქონის მოსაშორებელი ხელსაწყო (ჩაჩ. 22) (303);

მთა-ბარობა (ჭყ. ნ. ა.) „ქოჩათ-მავლობა“. მთ., ფშ., მოჭ., ჯ., თ. ხან მთაში ყოფნა და ხან ბარში ჩამოსვლა მემცხორისა. მემცხორის ყოფნა ხან მთასა და ხან ბარში. შდრ.: **მომთაბარე** (ჭყ. ნ. ა.), „ქოჩათ-მავალი“. მიმიწერია: **მთაბარობა** ითქმის მძლევარ ფრინველებზედაც (360);

კიდო ფშ., მოჭ. უბატკნოდ მეწველი ცხვარი, უთიკნოდ მეწველი თხა, უბოჩოლოდ მეწველი ფური (როცა მოუკვდება ბატკანი, თიკანი, ბოჩოლა). „ჩვენ იმას ვეძახით **ბერწა** ცხორს“ (მთ.), **კიდუ** ჯ. (შატ.) უდედო ბატკანი (ჰო ასეა!) (341);

კანძი მთ., მოჭ., ფშ. ერთი ცხვრის განაპარსი მატყლი, ერთად შეკრული. **ნაპარსი** თ., ფშ., „ჩვენ ერთ მატყლს ვეტყვით იმას“ (ჯ.) (336);

ირმის ბეწვა ჯ., თ., ფშ. მსხვილი მატყლი (ცუდია) (333);

კონჩხა, კონჩხო ფშ., ჯ. მეცხვარის წყლის სასმისი, ყურიანი, ხისა (მეცხვარეს იგი წელიზე ჰკიდია). **მათარა** ტყავისა არის. **კოჩხო** თ. ა) მეცხვარის წელიზე შესაკიდი წყლის სასმისი, ყურიანი, ბ) ქაფჩა (ტარიანი) (343);

ისარნა ფშ., **სარნა** ფშ. წ. ფშავში (ჩარგალში) დიდი გეჯა. ნ. ლათბა. ისარნა ჯ. გრძელი ღარი მარილის დასაყრელად ცხვრებისთვის. ხევსურეთში: გეჯა – არაყისთვის, **ლათბა** – ლუდისთვის (დიდია), **ისარნა** – ცხვრის მარილისთვის (334)...

სამეურნეო ლექსიკაში გამოიყოფა მთიელთა საერთო საქმიანობასთან, მაგალითად, **ქსოვა-კერვასთან**, დაკავშირებული ტერმინები:

ბეჭი ფშ., ქსოვაში სახმარებელი იარაღი, რომლითაც ძაფები ერთი-მეორეზე მიჰყავთ. კბილებიანია ხერხით. აქედან: **ბეჭვა**, **ჩაბეჭვა** (ჩაბეჭე!). ნ. **დამახვილება** (289). **ბეჭი** საერთო ტერმინია მთის კილოებში: მთიულურში, ხევსურულსა და თუშურში. ეს ბუნებრივია, რადგან ტერმინი დაკავშირებულია საერთო საქმიანობასთან – ქსოვასთან;

გარა (1) მთ., ფშ., ჯ., თ. მრგვალი ჯოხი ქსოვაში სახმარებელი. გარა ფშ. (რაზ.-ჟყ.) „ქსლის იარაღი, კეტი, შუაზე გასაყრელი“. **გარაიას საყვანელა** ფშ. (რაზ.- ჟყ.) „გარას ასაწევ-დასაწევი კავი“, **ჩიკავკავა** მთ., **გარაი** მოჯ. ხელჯოხი. **გარა** (2) მოჯ. კორ-ჯოხობაში სახმარებელი ჯოხი. ნ. **კორ-ჯოხობა** (300); **კორი** მოჯ. ხის ბურთი, კორ-ჯოხობაში სახმარი. კორ-ჯოხობა მოჯ. თამაშობაა (343);

ალაზა ფშ. (რაზ.-ჟყ.) „ქართლურად ალაქანა, წინდის მეორედ ამოქსოვილი ძირი“, მთ., მოჯ. წინდის საქუსლე. ნ. **ალაქანა** ფშ., ჯ. წინდისად გამოცვლილი ძირი (ყელს ქვეშ). ნ. **ალაზა** ფშ. (რაზ.-ჟყ.), იგივე **ალაქანა**. „ქართლურად **ალაქანა**, წინდის მეორედ ამოქსოვილი ძირი“, მთ., მოჯ. წინდის საქუსლე (279);

გაწინცვა ფშ., ჯ. ჯღანის გახლართვ-გამოხლართვა (შეკეთება). განსხვავებული მნიშვნელობისაა **გაწინცვა** თუშურში: გაჭედვა (მაგ., კარებში რომ ერთად ბევრი კაცი გდიოდეს და ვერ გაეტივნენ) (303)...

ფშაურში, როგორც სხვა კილოებში, უხვად არის **ომონიმური ტერმინები**:

ანძალი (1) **ანძალაი** მთ., **ენძალა** ფშ., **ენძალაი**, **ვენძალაი** მოჯ., **ვენძალა** ჯ. **ბალახია**, თეთრი ყვავილი იცის. „გაზაფხულზე იმაზე წინ არ მუა რა“ (მთ.);

ანძალი (2) მოჯ. მოკაული რკინა რისამე ჩამოსაკიდებლად (კარგად ვერ ამიხსნეს ანძალის მნიშვნელობა. შეიძლება ერთი და იგივე იყოს მე-2 ანძალი და მე-3);

ანძალი (3) (ყ. 445,16 ქვ.; 775,7 ქვ.) ანძა, ანძალი ამიბა (გუდ.) „მამამულა თავი“. ანძალი ამიგო (მთ.) ყელში ანძალი გამიყარაო (281).

ბალინჯი ჯ. მაცილი, „კაცს რომ გამეეკიდების ღამით“ (ფშ.), ეშმაკი (კაცზედაც ითქმისო). **ბალინჯობა** მოჩვენება (სიზმარში). **მეზალინჯე** ჯ. ეშმაკი;

ბალინჯი გუდ. მარცხი, უბედურება, მთ. ხაიბარი, ულაზათო. „ბალინჯი კაცი გამოიდაო“ (მთ.) (286).

ბასრი (1) ჯ. ფიცხი ფოლადი (ადვილად გადატყდება); ფშ., მჭრელი ფოლადი;

ბასრი (2) (ქვა, კლდე) ფშ., ჯ., გუდ., მთ., მოჯ. მაგარი. საპირისპიროა **ჩეთი**: **ჩეთი კლდე** მთ., გუდ., ადვილად დასაშლელი კლდე. „ბასრი-ბუსრი

ხარ, ამირან“ (მოკ.). **ბასრი** (ქვა) მოკ. (ყ. 877,11 ქვ .; 1089,7) მაგარი ქვა, სალესავი ქვა (287).

ბიგა (1) მთ., ფშ., ჯ. (შატ.), **ბიგვა** ჯ. პატარა თავგი, რომელსაც სუნი უდის. კატა მოჰკლავს კი, მაგრამ არ ჭამს;

ბიგა (2) ფშ. (რაზ.-ჭყ.) „ხის ნაჭერი რამესთვის გასამაგრებლად შეყენებული“. მე კითხვა მიზის: ფშავლებმა არ დამიდასტურეს (290).

ბოინი (1) ჯ. ირაო **ბოინობს** ჯ. ნელ-ნელა ცურავს ჰაერში (ჯ. მას.);

ბოინი (2) ფშ. **გროვა** (ფრინველისა, საქონლისა და სხვ.);

ბოინი (3) (ყ. 783,14) **მოტევე** (ჩეჩნურად), **ბოინები** (ყ. 353,14 ქვ.) **მოხევეები** (ჩეჩნურად) (291).

ომონიმურია ლექსიკური ერთეული **ბატი**: (1) თუშურში: ორ-კაპი ჯოხი ჯარაში, რომელშიც ჯარა ტარი ტრიალებს, ხევსურულში ჯარატარზე ჩამოცმული კვირისთავი (რგოლი), **დვალი** ფშ.;

ბატ-ი (2) მთ., მოკ. დახლილი სიმინდი. **დაბატდა** მთ., მოკ., გუდ. დახალდა (287).

გერში გუდ., მთ., მოკ., ფშ., ჯ., თ. დაკარგული საქონლის ნიშანი (ტყავი, სისხლი და სხვ.). პატრონი ეუბნება მეცხვარეს: „ისე როგორ დაჰკარგე ცხვარი, რომ მისი ლიშან-გერში არ იპოება?“ „უგერშოდ დაიკარგა“;

გერში (2) ჯ. მძიმე ნაჭრევი თავში (ტვინი რომ ამოუჩნდეს). **გაგერშვა** ჯ. ოდნავ დაჭრა იარაღით (ცოტა სისხლი რომ გამოუვიდეს) ან ძალმა რომ კბილი გაჰკრას. **გაგერშვა** ფშ., თ. **დაჩვევა** (ე) (303).

დათვი (1) მთ., მოკ., ფშ., ჯ. ბოდის თავზე შეყენებული ხე ან ხის ნაჭერი;

დათვი (2) მოკ. ურმის დათვი. **დათვა** (ჭყ. ნ. ა.) „ურმის ზედადგრის ნაწილი, რომლითაც ღერძს ეხება“ (309).

დალა (1) ფშ. ყვითელ-გულიანი და ფეხის გულზე ბეწვიანი კვერნა;

დალა (2) რძის საწოვარა. გუდ., მთ., **დალი** ფშ., მოკ., **დვალი** ჯ. (იქვე).

ისარი (1) ჯ.: **თოფის ისარი** ჯ., ფშ., მოკ. ზუმბა;

ისარი (2), **კესი**, **საყუე** ფშ. შუა სახურავზე დატანებული გრძელი დირე (ზოგის ახსნით თავზე) (309);

ლაფაშა (1) ფშ., **ტყლაპა** ფშ. ნ. **ბოყოჭა**;

ლაფაშა (2) გუდ., ბალახია;

ლაფაშა (3) ფშ., მთ. გიჟი ცხენის დაჭედვის დროს დასაწყენარებლად ყურზე ან ჩიჩვირზე თოვ-გამობმული ირმის რქა ან ხე (348).

მეკოპარი ფშ. (რაზ.-ჭყ.) „წინა-ჯარი, ავანგარდი“. მართალია, მიმიწერია. დამზვერავი, წინ-წინ გაგზავნილი ჯარი. **მზირი** ჯ., „ჩვენ მზირი ვიცით, **მეკოპარი** თუშებმ იციან“ (ჯ.). ხევსურეთში სიტყვის მნიშვნელობა იციან: ხსნიან, მზირიო;

მეკოპარი ჯ. სალამქროდ წასული ჯარი, ფშ. უფრო დასაზვერავად წასული. **მეკოპარი** თ. დავლის საშოვრად და საზოგადოდ მტრის საზიანოდ წასული მცირე რაზმი; დავლის საშოვრად (მაგ., ფარის, ძროხის, ჯოგის გამოსარეკად და სხვ.) წასული რამდენიმე კაცი... **სამეკოპროდ** (ვაჟა, 44,8; 46,10 ქვ.) (358).

ბაგბაჯი (1) მთ. (სოფ. მულურში). „რას ბაგბაჯებ“ მოკ. რას მიედ-მოედები;

ბაგბატი (2) ჯ., **ფაგფატი** ფშ., უხეირო სიარული (ბაღლისა, მოხუცისა) (285)...

მთის კილოებში და, მათ შორის, ფშაურშიც, გავრცელებულია **ნასესხები ლექსიკა**. მაგალითად:

არაბული:

ანდერძი (სპ.) **გუდ.**, **მთ.**, მოჭ. გადმოცემა, ძველი ამბავი. „ანდერძად არის თქმულიო“ მოჭ., **ანდრეზი** ფშ., თ., ანდრეძი ჯ. (281);

ამანათი (არაბ. ამანათ) **გუდ.**, ჯ., ფშ., თ., შეხიზნული. მიმიწერია: გოგანა ჯ. (მაგრამ იქვე: ზოგან არ იციან) (280);

ბაზაზი (არაბ.) მოჭ. ფარჩის გამყიდველი. **გუდ.**, **მთ.**, ფშ., ჯ., თ. ჯანჯალი ვაჭრობაში, „ძვირი“, „ძვირად გამყიდველი“ (საწინააღმდეგოა **იაფი**) (285);

ბაითალმანი ფშ., **გუდ.**, **მთ.**, მოჭ. ოჭერ-ტიალი, უპატრონო (საწყევარი სიტყვა). „ო, დედო, შე ბაითალმანო“ (ფურს ეტყვიან) (არაბ. **ბაით ალ-მა'ლ** სახელმწიფო ხაზინა) (286);

მავანი **გუდ.**, **მთ.**, თ., **ფლანი** ფშ. (არაბ.) ესა და ეს, მთქმელისთვის ნაცნობი, მაგრამ დაუსახელებელი (კაცზე, ცხოველზე, უსულო საგანზე). **ფლანი** კაცი ვნახე, **ფლანი** და **ფლანი** კაცი ვნახე (352)...

სპარსული: **ანდერძი** (სპ.) **გუდ.**, **მთ.**, მოჭ. გადმოცემა, ძველი ამბავი. „ანდერძად არის თქმულიო“ მოჭ., **ანდრეზი** ფშ., თ., **ანდრეზი**, **ანდრეძი** ჯ. (ჯ. მას.) **ანდრეზი**, **ანდრეძი** ნ. **ანდერძი** (282);

აზადი, **აზატი** (სპ.) ფშ. **გუდ.**, **მთ.** ბერწად დარჩენილი ცხვარი, „უბატკნო ცხორი“, მშრალი ცხვარი, რომელიც არ იწველება, „უბატკან-აზადი ცხორი“ **მთ.**, **აზატი** მოჭ. იგივე; **აზადი**. ა) თავისუფალი, უბეგრო (მაგ., თარხანი); ბ) უღელში შეუბმელი მოზვერი (კეცსურეთში „აზატი“ ცხვარზე არ ითქმის); **აზატი** თ., ფშ. ა) თავისუფალი (მაგ., აზნაური, თავადი); ბ) მშრალი ცხვარი, უბატკნო ცხვარი (278)...

თურქული:

ალაჩუყი (თურქ.) **გუდ.**, ფშ. ნაბდის ან ტილოს კარავი. თ. ნაბდის კარავი; ჯ. (შატ.) კარავი (279);

კაბალახი (?), **კამალახი** ფშ. ნ. **ბაშლაჯა** (334). განსხვავებული ფორმითაა სხვა კილოებში: **ბაშლაჯა** თ., **ფაშლაჯა** ჯ., **ბასლიყა** მოჭ., **ბასილყა** მთ... (288). შდრ. **ყაბალახ-ი** (**ყაბალახისა**) [თურქ. კაბალაკ] წოწოლა, ძაბრის მოყვანილობის გრძელტოტებიანი თავსაბურავი ჩვეულებრივ მამაკაცისა. ... || უხმარიათ კაპიუმონის მნიშვნელობით... (ქეგლ)...

სომხური:

ბალარჯი (ს. ხმადი) ფშ. ცუდად გამომცხვარი პური (ან ცომი იქნება, ან გაუფუარი და სხვ.) „ქისტებიც ბალარჯს იტყვიან“ (ფშ.), ჯ. უსუფთაო (286)...

დასკვნა

ა. შანიძის სალექსიკონო მასალის კვლევამ ცხადყო, რომ ფშაური ლექსიკის სიმდიდრე და მრავალფეროვნება შეპირობებულია იმით, რომ მასში არქაულ სიტყვაფორმებთან ერთად გამოიყოფა საერთო-ქართული ლექსიკური ფონდისთვის დამახასიათებელი სიტყვები და გამოთქმები,

⁷ გრძელი ა ხმოვანი.

ფრაზეოლოგიზმები, ადატ-წესებისა და ტრადიციების ამსახველი ლექსიკა; განსაკუთრებით მდიდარია დარგობლივი ტერმინოლოგია; უხვად არის ფლორისა და ფაუნის სახელები; ომონიმური ტერმინები, ნასესხებ ლექსიკაში ჭარბობს აღმოსავლური გავლენა. არა მხოლოდ მთის კილოების, არამედ ქართული ენის სხვა დიალექტთა მონაცემების გათვალისწინებამ აჩვენა ისიც, თუ რამდენად ძლიერია ფშაურზე ბარისა და ცენტრალური ქართულის (ქართლ-კახურის) გავლენა.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები

უტიაშვილი 1972 – ს. უტიაშვილი, ფშაური კილოს ლექსიკური ფონდი: ქართული ენის სტრუქტურისა და ისტორიის საკითხები. თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 1972.

ქდვ – ქართული დიალექტური კორპუსი: <http://www.corpora.co/#/corpus>

ქეგლ – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი: <https://ice.tsu.ge/liv/ganmartebiti.php>

შანიძე 1984 – ა. შანიძე, მთის კილოთა ლექსიკონი: თხზ., ტ. I, ნაწ. II. გამომც. „მეცნიერება“, თბილისი, 1984.

ცოცანიძე 1978 – გ. ცოცანიძე, ფშაური დიალექტის თავისებურებანი. გამომც. „განათლება“, თბილისი, 1978.

ჯორბენაძე 1989 – ბ. ჯორბენაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I. გამომც. „მეცნიერება“, თბილისი, 1989.

References and Sources

EDGL – Explanatory Dictionary of the Georgian Language. Available at: <https://ice.tsu.ge/liv/ganmartebiti.php>

GDC – Georgian Dialect Corpus. Available at: <http://www.corpora.co/#/corpus>

Jorbenadze 1989 – Jorbenadze, B. (1989). Georgian Dialectology, I. „Metsniereba“ Publishing House, Tbilisi, 1989.

Shanidze 1984 – Shanidze, A. (1984). Dictionary of Mountain Dialects: Works, Vol. I, Part II. „Metsniereba“ Publishing House, Tbilisi, 1984

Tsotsanidze 1978 – Tsotsanidze, G. (1978). Peculiarities of the Pshavian Dialect. Tbilisi: „Ganatileba“, 1978.

Utashvili 1972 – Utashvili, S. (1972). Lexical Fund of the Pshavian Dialect: Issues in the Structure and History of the Georgian Language. Tbilisi University Press, Tbilisi, 1972.